

41. Там же, с. 20, ЛКМ КП-4586
42. Там же, с. 20-26
43. Воспоминания бывшего курсанта ЛМУ Яшина В.Я., ЛКМ, ИВ-2857
44. История ЛМУ 1940-1946г.г., с. 18-20., ЛКМ, КП-4586
45. Далецкий В. Абарона Віцебска (запіскі курсанта), // "Віцебскі рабочы" 17-25 красавіка 1974 г.
46. Воспоминания бывшего курсанта ЛМУ Яцино И.А., ЛКМ, КП-8849
47. Письмо-воспоминание Крылова Г.И. в ЛКМ, ЛКМ, КП-8878
48. ЦАМО СССР Ф. 60171, оп. 35257, д. 15, л. 1852186.
49. Письмо-воспоминание Крылова Г.И. в ЛКМ., ЛКМ КП-8877, 8878
50. Горбатов А.В. 3-я армия в боях за освобождение Белоруссии. // "Освобождение Белоруссии 1944". М., 1974г с. 355-356.

АБ КІРУЮЧЫМ ПАДПОЛЬНЫМ ЦЭНТРА У ВІЦЕБСКУ (1941-1943).
НОВЫ ПОГЛЯД НА АБСТАВІНЫ ПАДПОЛЬНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ
В.З. ХАРУЖАЙ.

Н.І. Дарафевіч (г. Віцебск).

Гісторыя адмерыла Віцебску амаль тры тыдні для правядзення падрыхтоўчых работ на выпадак акупацыі горада і вобласці. Многае у гэтым напрамку паспелі зрабіць, у тым ліку па падрыхтоўцы падполля. У пачатку ліпеня 1941 года быў створаны кіруючы падпольны партыйны цэнтр, які павінен быў узначаліць барацьбу патрыётаў горада ва ўмовах варожай акупацыі. Спіс яго членаў не знойдзены, а магчыма ён наогул не захаваны.

У сваёй даведцы, датаванай жніўнем 1941 года (Віцебск быў ужо акупіраваны -Н.Д.) першы сакратар абкама партыі Іван Андрэевіч Стулаў паведамляе ў ЦК КП(б)Б: "В Витебске остались для руководства партийными организациями в нелегальных условиях Семенов - первый секретарь Железнодорожного РК КП(б)Б, Любимцев - первый секретарь Октябрьского РК КП(б)Б, а также 60 членов и кандидатов партии".

З іншых крыніц стала вядома, што ў якасці сувязнога з абкамам партыі прызначаўся 2-гі сакратар Чыгуначнага РК КП(б)Б Ісак Георгіевіч Грыгор'ев. У сваёй даведцы Стулаў не называе сапраўдных кіраўнікоў партыйнага цэнтру. І не выпадкова. Справа ў тым,

што листо 16 ліпеня 1941 года рашэннем бюро абкома партыі сакратар Віцебскага гаркама КП (б)Б П.І.Іванову быў выключаны з рэдаў партыі за "Повышчэнні рашэння абкома, самавольны выезд из Віцебска, где он был оставлен для организации партиработы, и провозжающую тру-сость".

У гэтым жа рашэнні сказана і аб другім кіраўніку падполь-нага цэнтра, накіраванага сюды на лініі ЦК КП(б)Б:

"Дзесяці до сведошя ЦК партыі Беларусіі, што Попов - сакратарь Беларускаго обкома КП (б)Б, направленный для работы в Витебск, рашення бюро не вышолнил и самавольнo вьехал из Витебска".

У вышкі такіх воеў наводзілі падказнікі кіраўнікоў, усё пакінуці у падполлі камуністаў, застаўся без уолінікіх дакументаў, наколькі сьва ім загадана было здаць, а новыя не атрымалі. Ця вы-хадзе з Віцебска у маі 1942 года Грыгор'ю у свай справавданні надрабязна шіфсу, як усё адбылося:

"... всем этим людям было предложено сдать зав.орготде-лом обкома Киселику все документы, Иванову было поручено подготовить новые документы, которые в июле 1941 года должны были получить у т.Иванова. Увышись на получении документов в указанный время, на место не нашли ни Пар-хомяко (сакратарь обкома, который к тому времени получил новое задание-Н.Д.), ни Иванова. Комната была открыта и на полу вышлилось много бумаг, которые нами были сожжены... Так мы все остались без документов, приобретая их впро-содствии разными путями".

Складушыся абставіны крайне невытнува адбіліся на настроі і лбоо пакінутых у падполлі камуністаў і у значнай меры дезаргані-завалі і затармазілі пачатак падпольнай работы, прывялі да гібелі людзей.

Воеў аб гэтых учынках Іванова і Панава у публікаціях замоучвалася. Як бачым, у дэвідцы Студана іх прозвішчы такіма не названы. Упершыню аб іх наводзінах было сказана у 1968 годзе, ды і то у закрытай дысертаціі, прысьвячанай віцебскаму падполлю.

З кіруючарь партыйнага цэнтра у горадзе ашыцаваўся і легалізаваўся толькі Грыгор'ю. Аднак устанавіць сувязь з абкамам партыі не сумеў. 20 мая 1942 года ён пакінуў горад і перабраўся у партызанскую зону. Што датычыцца Сямінава В.К., то ён на нелегаль-

ным становішчы пратрымаўся у горадзе да канца 1941 года, раздабыць дакументы не змог і таксама выйшаў да партызан. Аб ролі Сямёнава і Грыгор'ева у віцебскім падполлі у розных даследчыкаў няма адзінаства поглядаў. Гэта тэма асобная.

Кіруючы падпольны цэнтр у горадзе не склаўся.

Тым не менш, працэс стварэння і станаўлення падполля працягваўся. Некаторыя групы стварылі пакінутыя у горадзе рэдакцыя камуністы і камсамольцы, другія - фарміраваліся стихійна, аб'ядноўваючы патрыётаў па сумеснай даваеннай працы, ці то па сямейнаму, або сваяцкаму прынцыпу.

К канцу 1941 года ў горадзе дзейнічала да 20 падпольных груп і нямала падпольшчыкаў - адзіночак.

Летам 1942 года абкам КП(б)Б робіць другую спробу умацаваць кіраўніцтва падполлем горада. З гэтай нагоды 9 чэрвеня бюро абмеркавала пытанне "О создании Витебской городской руководящей группы" і сваім рашэннем зацвердзіла такую групу з пяці чалавек на чале з сакратаром абкама партыі па прамысловасці Іванам Савельевічам Камісаравым. Больш ніякіх дакументаў аб гэтай групе не знойдзена, у Віцебску яе дзейнасць не адзначаецца, а Камісараў да кастрычніка 1943 года працаваў начальнікам спецшколы БШД нумар 3. Стала быць рашэнне засталася на паперы. Кіруючы падпольны партыйны цэнтр не працаваў і на гэты раз.

Кіраўніцтва падполлем па-ранейшаму ажыццяўлялася партыйнымі, савецкімі і камсамольскімі органамі звонку, з размяшчэння партызан. Ды вось сувязь з горадам становілася усё больш складанай, так як у прыфрантавой паласе, якая праходзіла па тэрыторыі вобласці, рэжым перамяшчэння найстражэйшы, ён ажыццяўляўся пад дэвізам: "Ні аднаго рускага на дарогах!" Не выпадкова, абкам партыі робіць новы шаг у напрамку канкрэтызацыі кіраўніцтва падполлем горада. У верасні 1942 года Васіль Раманавіч Кудзінаў зацвярджаецца адказным арганізатарам абкама партыі па гораду Віцебску. Але ён у горад не перабраўся, а па-ранейшаму кіраваў з партызанскай брыгады, праз сістэму сувязных.

Многія падпольныя групы ўстанавілі сувязі з армейскімі і аперчэкісцкімі групамі і сталі выконваць іх заданні. Цяпершыя сувязі з падполлем Віцебска ўстанавілі многія партызанскія фарміраванні.

З аднаго боку, такія шырокія сувязі падполля - актывіза-

валі яго дзейнасць, падпольшчыкі добра адчувалі, як кажуць "плячо сябра", павышалася бяздольнасць падпольных арганізацый, удасканалі-валіся формы і метады работы, расла упэўненасць у сваіх сілах.

З другога боку, такое перапляценне мноства сувязей у радзе выпадкаў аслабляла канспірацыю, павышала магчымасць правалаў, прыводзіла да такіх кур'ёзаў, аб адным з якіх у лісьме да Кудзінава пісала Харужая:

"Твоя знакомая "Б" из шетокомбината ходила к тебе, была задержана партизанами и после шестидневных допросов вынуждена дать вторую подписку".

Зразумела, што і разведінфармацыя з горада паступала на такіх розных накірунках, была разрозненай і не давала доўгага уяўлення аб становішчы у горадзе. Абставіны на-ранейшаму патрабавалі цэнтралізацыі кіравання. Тым больш, што падпольны гаркам партыі не быў створаны. Ён будзе зацверджаны толькі ў красавіку 1943 года, і зноў не ў горадзе.

Накіраванне ў Віцебск у верасні 1942 года такой вопытнай падпольшчыцы, як Вера Захараўна Харужая, было трэцяй спробай наса-дзіць у горадзе кіруючы цэнтр. У Нацыянальным архіве рэспублікі Беларусь захоўваецца апіс партработнікаў, накіраваных у свой час у тыл ворага. У спісе за нумарам 27 лічыцца Харужая, а супроць яе прозвішча маецца допіс: "Включить в состав подпольного партийного центра в Витебске". А паколькі такога цэнтра да яё прыходу не было створана, то стварыць яго павінна была яна, Харужая.

Сакратар ЦК КП(б)Б Рыгор Барысавіч Эйдзінаў сказаў аб Ве-ры Харужай так: "Хоружая - революционерка высшего класса и направ-лялась в Витебск, как эмиссар ЦК партии Белоруссии с очень широкими полномочиями.... Это выше, чем секретарь горкома партии".

Чаму, менавіта, у Віцебск была накіравана такая вопытная падпольшчыца, як Харужая?

У першую чаргу гэта тлумачыцца ваенна-стратэгічным зна-чэннем Віцебска. Праз тэрыторыю вобласці праходзілі важнейшыя стратэгічныя камунікацыі, па якіх вораг забяспечваў Ленінградскую і Заходнюю групоўкі сваіх войск рэзервамі, боепрыпасамі, харчаван-нем і г.д.

Пасля бітвы над Масквой, Віцебск стаў прыфрантавым горадам і таму быў насычаны воінскімі часцямі, разведвальнымі і контрраз-ведвальнымі органамі, тут размяшчалася мноства складаў, майстэрняў,

штаталіу, амісь у центри города знаходзіўся ваошы аэрадром. А вакол города і унутри яго узнаходзіліся моцныя абарончыя збудаванні.

Другая прычына пасялякі оўды Харужай тлумачыцца вастрывіў унутрыгарадскоў бараньбі, хуткім і даволі бурным ростам надпольных арганізмаў, іх бачнасьцю, асабліва пасля адкрыцця Вінобскіх "парот". Відома, што к моманту прыбыцця Вора Захараўна у город, тут даўно і чала ашы 50 надпольных груп. Трэба было акардынаваць іх даошыноць.

20 верасня 1942 года Вера Харужая, Тоня Ермаковіч (Узкая), Дуоў Суранавы отунілі на партызанскую зямлю у размяшчэнні І-й Бала-рускаў партызанскаў брыгады М.Н.Шмірова. Астатняя частка яо групы пакуль што засталася у прыфрантавоў наладо у раснараджэнні абкама партыі.

27 верасня партызанскаў сувязная Клаўдзія Балдачова ("Бербаа") прывяла у город да Вараб'овых на Трыстарную, 4 Суранаву і Ермаковіч. Вараб'овы былі родзічамі Суранавай, насланцу з Вялікаў зямлі лны прывялі ватліва і оардэчна.

Выкананню задання рашлі по адкладваць, і у той жа дзень прыступілі да опробы. Клава Балдачова накіравалася да сваіх знаёмых "кітайцы" (так называлі надпольную групу А.І.Мінці, якаў аб'ядноувала мясцовых жыхароў кітайскаў нацыянальнасьці). Суранавы наведла оям ю дашаошыла сакрытара партыйнаў арганізацыі фабрыкі "ЗИ" М.І.Мацэнка (шынар Грыбаолава, 14) і сяоноў Волат Аляксандру і Ермошню на Гутаравокаў, 23 (шынар праоноўер Людзікава). Так былі установаоны поршыя сувязі Харужай у вінобскім надполлі.

І-га кастрычніка 1942 года у Вінобск прыбыла Харужая у суправаджэнні Ермаковіч, прыступіўшаў да выканання ролі сувязной.

Лычэ на дзуроў Вера аразумела, што іх дакументы нікуды не годныя, сур'ёзнаў прапорці лны по вытрымаоць, а аботаноўка значна окладаной, чым бачылаоь тым, хто яо накіроўваў. Ужо на траці дзень знаходжэння у Вінобску, Вера навадаміла Кудзінаву: "Обстаноўка очень сложная".

У наступным ісьоме Вера удакладніла:

"В общем всё вытарасно... Только несколько трудно. На сегодняшний день главная трудность в нашей личной неустроенности... В нашем оиоко оо залось много пустых мест".

Размова і дэа ад 104-х (на другіх кршыцах 118) адровах

жыхароў і падпольшчыкаў горада; якія Вера атрымала ад Кудзінава і сабрала сама сярод партызан. Патрабавалася самая уважлівая і асцярожная праверка адрасаў і людзей, для чаго патрэбны былі час і умовы. У іх жа не было ніякіх умоў, а час не чакаў. Удзвюх в Дусяй Суранавай хадзілі па адрасах, знаёміліся з людзьмі, вивучалі акупацыйны рэжым. Вера з вялікай цяплынёй ліша аб многіх нашых земляках, з якімі звёў яе ваенны лёс, захапляецца іх патрыятызмам, верай у перамогу. Не выпадкова часта ў яе пісьмах сустракаюцца такія выразы: "Хороших людей много", "Эти чудесные люди", "Люди рады малёту и ждут следующего" (маюцца на увазе налёты савецкіх самалётаў-Н.Д.).

Сапраўды Вера Харужай пашчасціла на многіх памочнікаў у Віцебску. Праўда, былі і небяспечныя сустрэчы, Вера называе нават некаторыя прозвішчы, аднак мы назавём тых, хто, рызыкуючы жыццём і жыццём сваіх блізкіх, дапамагаў прыбліжаць перамогу.

Асноўным прыстанішчам Веры і Дусі была кватэра Вараб"ёвых. Асабліва пяшчотна Вера пісала аб гаспадыні дома - Марні Ігнацьеўне ("Бабулі Машы"). Яе сын Васіль Сяменавіч працаваў на хлебазаводзе, а яго стрыечны брат Мікалай Вараб"ёў - на тэлефоннай станцыі, побач з якой размяшчаўся варожы раднёвузел. Браты забяспечвалі Веру інфармацыяй з гэтых цікавых для разведчыц аб"ектаў.

У сям"і Мацэнкі адбылося вельмі карыснае знаёмства з камуністкай Марыяй Іванаўнай Гульбе, мясцовай жыхаркай латышскай нацыянальнасці, якая добра ведала нямецкую мову і мела надзейныя дакументы. Брат Мацэнкі, які працаваў на чыгунцы і інфармаваў Веру аб становішчы на ей, раскажаў, што Вера і Гульбе адразу вельмі па-сабралі і пры сустрэчах на доўгу гутарылі ў падвале дома па Грыбаедава, 14, дзе юцілася сям"я Мацэнкі. Тэлымі днямі хадзіла Гульбе па гораду, наведвала сваіх знаёмых, асабліва тых, што працавалі ў акупацыйным апарате, заходзіла ў розныя установы і к канцу дня мела шмат цікавых назіранняў.

Вельмі чула адносілася Вера да Матроны Кліменцеўны Оскер, якая ў сваё чаргу плаціла Харужай тым жа, яна самааддана выконвала даручэнні Веры. Брат М.К. Оскер быў камісарам аднаго з партызанскіх атрадаў, пляменніца - армейская разведчыца, а сама Матрона Кліменцеўна набыла вопыт падпольнай работы ў групе К.С. Акаловіч. Сціплая краўчыха-інвалід не вызывала асобых надазрэнняў у акупантаў і яе кватэра па 2-й Ногіна, 18 стала надзейнай паштовай скрын-"

кай для падпольшчыкаў. У кватэры Оскар адбылася тая таямнічая сустрэча Веры ў "цёмным пакоі" з "нявестай партызана Германовіча", аб якой шмат пісалі ў кнігах і артыкулах аб Харужай. Толькі дакладна ніхто з іх не ведаў, з кім і у каго адбылася сустрэча. Сама "нявеста" таксама не ведала, што размаўляла з Харужай так, як тая назвалася "цецій Аняй". А "нявоста" - Шараква - (Матвіевіч) Зінаіда Аляксандраўна пасля сустрэчы з Верай кожны дзень на працягу месяца приходзіла на кватэру Оскар і падрабязна расказвала ёй, што бачыла, чула, назірала на аэрадроме ворага. Яна там працавала прыбіральшчыцай. Адноўчы Зіне не адказалі на умоўны стук... То ж быў сігнал - больш сюды не хадзі.

У Оскар Харужая пазнаёмілася яшчэ з адной падпольшчыцай з групы Акаловіч - Антанінай Лукашэнка.

Відаць Оскар і Лукашэнка расказалі Вери аб Акаловіч, якая к гэтаму часу, пад пагрозай арышту, вышла з горада і трапіла ў рукі кіраўніка аперчэкіскай групы С.В.Юрына. У сувязі з гэтым Вера прасіла Кудзінава паведаміць Юрыну, што ў Віцебску яна чуе аб Акаловіч толькі добрае і хвалецца, каб не было дапушчана памылкі ў адносінах да Акаловіч. На вялікі жаль, Юрын не прыслухаўся да парады Веры і адна з актыўнейшых кіраўнікоў падпольнай групы трапіла ў турму.

Каштоўныя данныя паступалі да Веры ад групы А.І.Лішці, дзейнічаўшай у пральні па вул. Леніна. З не вокнаў падпольшчыкі вялі назіранне за перамяшчэннем транспарту па цэнтральнай вуліцы горада, за управай і паліцыяй, памішканні якіх знаходзіліся насупраць пральні. Але самае галоўнае было тое, што па маркіроўцы бялізны і па накладных падпольшчыкі ўстанаўлівалі нумар і месца дыслакацыі, а таксама колькасць склад ваіenskіх часцей, якія здавалі бялізну для мыцця.

Некаторыя сувязі Харужай, аб якіх упамінаецца ў пісьмах, да сёняшняга дня раскрыць не ўдалося, паколькі і іншыя прозвішчы пазначаны толькі пачатковымі літарамі. Ня ведаем, хто такія Азлавы, якім Вера перадае прывітанне, жанчына пад псеўданімам "Звездочка", якую шукала і не магла адшукаць Вера, да каго хадзілі Вера і Ермаковіч на вуліцу Пясчаную.

Вядома, што з чыгуначнага вузла да Веры паступалі звесткі ад падпольнай групы "Родина", налічваюшай 30 чалавек. Вера дае станоўчую ацэнку яе рабоце і піша, што "они кое-что делают". Ніхто

з групы "Родина" не аздаваўся на публікацыі, у якіх называлася іх група.

Нашы пошукі і знаходкі даюць права сказаць, што Вера стварыла не групу, а ўстанавіла сувязь з многімі падпольнымі групамі горада і падпольшчыкамі - адзіночкамі, прыцягнула да работы новых людзей. Яна накіроувала дзейнасць падполля, давала заданні, вучыла канспірацыі. Варта пагаварыць з Зінай Шараквай, адразу стане зразумелым, як многа магла даць Вера нават за адну сустрэчу. Яе сустрэчы з падпольшчыкамі насілі характар інструктажа, нарад, пераспярог, давалі зарад духоўных сіл.

Харужая добра ўсведамляла, што накіравана у Віцебск, каб узначаліць усё падполле і дзейнічала адпаведна заданню. Ёю быў створаны кіруючы цэнтр, куды паступала інфармацыя амаль з усіх канцоў горада і з найбольш важных аб'ектаў ворага. Нашы даследаванні пацвярджаюцца схемай сувязей Харужай у Віцебску, складзенай у падпольным гаркаме партыі і перададзенай Кудзінавым у архіў.

Эфектыўнасць работы падпольнага цэнтра бачна з размовы з сакратаром ЦК КП(б)Б Эйдзінавым: "Для дзейнай фронтовай авіацыі, - сказаў он, - Вера дала больш, чым дано за многое время до неё. Её информация поступала сразу же в штаб армии, штаб фронта, в ЦК партии Белоруссии. Шифровки могут быть у Кудинова".

Назва ж "група Харужай" адносіцца да той групы з 18 жанчын, якія выехалі з Верай з Масквы і прыбылі у Віцебскі абкам партыі. У Віцебску набывалі толькі Суранава, Ермаковіч, Панкова і Іванькова. Апошняя пасылалася, каб высветліць абставіны правалу Веры. Астатнія члены яе групы дачынення да дзейнасці Веры у Віцебску не мелі, а чацьвёра з іх нават не трапілі ў тыя ворага.

13 лістапада 1942 года на кватэры Вараб'ёвых, калі у дапамогу Веры сувязная Балдачова прывяла Соф'ю Сяргееўну Панкову, былі арыштаваны, а 4 снежня, пасля допытаў і цяжкіх катаванняў, растрэляны В.Э. Харужая ("Анна Корнилова"), Е.С. Суранава ("Мария Петровская"), С.С. Панкова ("Антонина Заско"), К.Д. Балдачова ("Берёза"), В.С. Вараб'ёў, яго жонка Агаф'я Максімаўна, яго маці - Марыя Ігнацьеўна ("Бабуля Маша").

Пасля гібелі Харужай Віцебскі абкам партыі спрабуе паслаць у горад новую кіруючую групу на чале з Лізаветай Іванаўнай Майзіт, якая ужо мела вопыт работы у тыле ворага, была знаёма з Харужай, фактычна далучылася да яе групы у прыфрантавой паласе.

22 студзеня 1943 года Кудзінаў паведамляў Эйдзінаву і Студаву: "Майзіт я прынолагаю ввезці ў горад, як толькі раздобуду для неё дакументы, яна хоть не многа горад знае і вопыт мае".

Дакументы не раздавалі, група Майзіт у горад не папала. На гэтай прычыне яна пісала, што пачала сумнявацца ў Кудзінава, у "яго спосабах што-нібудзь арганізаваць. Тут пачалася карательная экспедыцыя і ён нашу групу по-сутству расфарміраваў".

Такім чынам, намігванні абкама партыі умацавалі кіраўніцтва гарадскім падполлем былі вялікія, ды амаль безвыніковыя. Кіраўніцтва ўвесь час ажыццяўлялася з партызанскай зоны. Ніхто з аказаных работнікаў за ўсе гады акупацыі горад не наведаў.

На гэтым фоне інакш выглядае дзейнасць В.З.Харужай. За такія абмежаваны тэрмін (1,5 месяца) без дакументаў, без праніскі, без граша ў кармане змагла зрабіць многае.

Цяпер знаходзяцца разумнікі, якія прыгажыцца, што можна было зрабіць за такія кароткі час і самі аказваюць - нічога. Нічога, моў, Харужая не зрабіла. Многія не змаглі б, а Вера, як бачым, змагла. Змагла таму, што мела багаты вопыт падпольнай работы ў Заходняй Беларусі, адчувала вялікую адказнасць за даручаную справу, усё жыццё самааддана служыла Радзіме і за яе загінула.

У засценках СД, нягледзячы на цяжкія пакуты, Вера і яе сябры нікога не выдалі, канспіратыўны ланцужок быў створаны надзейна, падпольныя групы, звязаныя з Харужай, засталіся на месцы і працягвалі барацьбу. Вера Харужая і яе паплечнікі - героі, сапраўдныя героі.

КАЛАБАРАЦЫЯ У ВІЦЕБСКУ: ЯЕ АСОБНЫЯ ПРАДСТАЎНІКІ. В. АКУНЕВІЧ (г. Віцебск)

І снежня 1942 года газета "Новый путь", якая выходзіла ў акупіраваным Віцебску, змясціла некролаг аб забітым партызанамі Аляксандру Брандце, "бліжэйшым паплечніку нямецкіх улад у барацьбе супраць большавізму". Некролаг, разам з іншымі, падпісалі У. Радзько, М. Рагуля, Ю. Віцьбіч. Хто былі гэтыя людзі, чаму пайшлі на службу да акупантаў? Гэтая інфармацыя, якую мы мелі раней, зводзілася ў асноўным да назвы пасады ў апарата акупацыйных улад і кароткай харак-